МАНАСТИР МАНАСИЈА

ШЕСТ ДЕЦЕНИЈА ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ БЕОГРАД

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ
ЈАГОДИНА

Јагодина, 2014

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ БЕОГРАД

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ
ЈАГОДИНА

МАНАСТИР МАНАСИЈА
ШЕСТ ДЕЦЕНИЈА
ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ

Досадашњи истраживачки и конзерваторски радови реализовани су средствима Министарства културе Републике Србије, а значајану помоћ током протеклих деценија пружали су општина Деспотовац и Министарство вера.
Захвалност на стрпљењу, разумевању и предусретљивости које су показивали током радова на истраживању и заштити манастира Ресаве, Епархији браничевској и сестринству манастира Ресаве.

МАНАСТИР МАНАСИЈА
ШЕСТ ДЕЦЕНИЈА ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ

Окружена са свих страна високим брдима, већ и сама силуета дванаест сачуваних тврђавских кула чини снажан утисак; њега појачава светлуцање шест металних купола са златним крстовима цркве од белог мермера, која се на тамној основи сурог тврђавског венца истиче као сјајни алем-камен.

Феликс Каниц

Повучен у мир и тишину, у живописној клисури реке Ресаве, надвишен Пасторком и Маћијом, недалеко од Деспотовца налази се манастир Ресава, данас познатији под именом Манасија. Сагрђен у периоду од 1407. до 1418. године, убраја се у врхунска остваренја српске архитектуре касног средњег века. Својим велелепним храмом и снажним утврђењем вековима је привлачио пажњу путописаца. Током 18. и 19. века Ресава је била предмет проучавања истраживача који су, између осталог, настојали да реше и проблем места на коме је сахрањен њен ктитор, деспот Стефан Лазаревић.

Историчари, историчари уметности, архитекте током 20. века посвећују значајну пажњу манастирском храму Свете Тројице, монументалном здању трпезарије, али и снажном утврђењу које са дванаест кула штити манастирско насеље. Када је Ресава утврђена за споменик културе, започели су и први истраживачки и рестаураторски радови које у континуитету обављају стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе.

Прва сондажна испитивања унутар манастирских бедема обавио је је арх. Слободан Ненадовић у периоду од 1956. до 1964. године. Сходно потребама, стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе настављају археолошка истраживања осамдесетих година 20. века, да би 2005. године, по први пут започели систематска археолошка истраживања овог манастира, која у континуитету трају до данас.

Ктиторска композиција

МАНАСТИРСКО УТВРЂЕЊЕ

Посебност манастира Ресаве свакако представља његово утврђење. Осмишљено је према свим правилима средњовековне фортификације и саграђено да брани манастирско насеље. Основа обзида је неправилно кружног облика, са 12 кула и захвата површину око 0,8 ha. Куле су распоређене на неједнакој удаљености, што је било условљено одликама терена и могућим правцима прилаза и напада, односно одбране. Одбрамбени зидови, који повезују куле, високи су око 12 м а широки око 3,20 м. Завршавају се шетном стазом оивиченом парапетом са зупцима, иза којег су се браниоци безбедно кретали.

Из фортификационог решења изузета је само донжон кула, као место последње одбране, те у њу није могуће ући са моћних бедема. Овај пирг је познат и под именом "Деспотова кула", и издваја се обликом, величином и одбрамбеним својствима. То је једина затворена кула, основе квадратног облика, и у њу се ступало само кроз један улаз. Њена унутрашњост подељена је на приземље и пет етажа, а испод приземног дела налази се житница у коју је било могуће сместити преко 20 тона житарица.

На североисточној страни, саграђен је истурени део утврђења – цвингер, данас познат као "Мали град", са посебним улазом. Одвојен од монашког насеља, вероватно је служио за смештај војне посаде и њихове потребе.

Око читавог утврђења (осим Малог града), подигнут је још један нижи спољни одбрамбени бедем. Његова траса доследно прати облике кула и правце протезања одбрамбених зидова.На тај начин омогућена је двостепеност одбране манастира. Око утврђења опкопан је суви ров ширине око 17 м. премошћен дрвеним мостом, преко кога се кроз две капије ступало у манастирско двориште. Оваква одбрана манастира резултат је добро осмишљене и доследно спроведене концепције, а сви елементи одбране прилагођени су терену.

Манастирско утврђење

Манастирско утврђење

Манастирско утврђење

МАНАСТИРСКА ЦРКВА

Црква посвећена Св. Тројици духовним и симболичким значајем и положајем средишњи је објекат манастирског насеља. По општем архитектонском склопу и многим појединостима она припада групи моравских споменика.

Цркву манастира Ресаве чине два јасно одвојена дела, наос и припрата. Наос је правоугаоне основе. На његовој источној страни налази се троделни олтарски простор са изнутра полукружним апсидама. Споља, средишња је петострана, док су бочне, мање, тростране. На средини подужних зидова наоса изграђене су певничке апсиде, величином и обликом истоветне олтарској. У средишту наоса, над пресеком главних сводова уздиже се купола на дванаестостраном тамбуру. Над бочним просторима, између обимних зидова и стубова, изведен је по један нижи, полуобличасти свод са куполом на осмостраном тамбуру.

Фасаде наоса озидане су правилним и прецизно клесаним блоковима пешчара. Нише оживљавају високе и мирне зидне површине и осликавају унутрашњу конструкцију и поделу простора. У сваком пољу налазе се по два висока дводелана прозора - бифоре. Зидови наоса почивају на снажном, профилисаном соклу, а завршавају се аркадним фризом на конзолама и богато профилисаним венцем. Изнад завршног венца, степенасто повучена од равни обимних зидова, развија се сводна конструкција уписаног крста завршена са пет

Наос цркве

изузетно витких и елегантних купола.

Припрата обухвата простор западно од наоса, квадратне основе. Њена сводна конструкција је, као и у наосу, изведена у облику развијеног уписаног крста. Над пресеком кракова крста уздиже се купола на десетостраном тамбуру. Простори између главних сводова и обимних зидова пресведени су кугластим сводовима.

Црква Св. Тројице

Припрата је покривена високим двосливним кровом, који у потпуности сакрива подужни крак крста. Бочни зидови припрате завршавају се хоризонтално, а западни троугаоним калканом. Због овако обликованог крова, крстообразно решење је споља готово неуочљиво. Садашњи облик горња конструкција припрате добила је у обновама 1735. и 1844/5. године.

У унутрашњости припрате делимично је сачуван камени под од белог мермера, зелене серпентинске бреће и црвеног кречњака. Испод куполе изведена је осмострана розета са стилизованим биљним мотивима, оивичена кружним и назупченим тракама. Од розете ка вратима образоване су четири широке траке. Под припрате представља јединствено остварење, које по полихромним ефектима, избору мотива и техници нема одговарајуће паралеле у средњовековној уметности Србије.

Под у припрати цркве

Свети ратници Нестор и Никита

Служба архијереја (детаљ)

Од изванредог живописа у задужбини деспота Стефана Лазаревића данас је сачувана само трећина: у олтару, у доњим зонама певница и западног дела наоса, делимично у куполама, док се у припрати назиру само избледели фрагменти – на источном и јужном зиду. Распоред фресака прилагођен је архитектонској концепцији и сакралној функцији унутрашњих простора храма. Фреске Ресаве представљају врхунац уметничке развојне линије ренесансе Палеолога у Србији. Деспот Стефан одабрао је и ангажовао најискусније живописце, тада најбоље у читавом византијском уметничком свету. Они су у Ресави насликали фреске изванредне лепоте, раскошног колорита, истанчане духовне поруке.

Чишћење очуваног живописа цркве манастира Ресаве започето је почетком шездесетих година 20. века. Високи дрвени иконостас из 1864. године, демонтиран је у новије време. По обављеним истраживањима, замењен је каменим иконостасом, примеренијим сакралним објектима прве половине 15 века.

ЗДАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ТРПЕЗАРИЈЕ

Трпезарија у Ресави налази се јужно од цркве, изграђена паралелно са њом, као слободностојећи објекат. Правоугаоне је основе, дугачка 32 м а широка 16,8 м и представља највећу средњовековну трпезарију у Србији. Иако оштећена у спратној зони најбоље је очувана грађевина првобитног манастирског насеља. Састоји се од приземног и спратног дела. Приземље је служило као остава за смештај намерница, а на спрату се налазила просторија за обедовање, у коју је могло да се смести око 300 особа.

Главна фасада трпезарије је северна. У средишном делу налази се монументални засведени улаз у приземље, у које се ступало преко три масивна степеника. Са првобитне нивелете порте, у приземље трпезарије улазило се и кроз мањи улаз у јужном зиду. Пресведени прозори постављени су са источне, западне и северне стране.

Здање средњовековне трпезарије

Апсида на спрату трпезарије

Улаз у просторију за обедовање на спрату налази се у средини северног зида, а два мања, вероватно за уношење хране у наспрамном – јужном зиду. Простор је осветљаван кроз шест прозора са северне, и кроз три са западне и источне стране. У средини источног зида налази се полукружна апсида пресведена полукалотом, испред које се, по обичају, налазио игуманski сто.

Међуспратна конструкција над приземљем била је дрвена. Ослањала се на пет дрвених стубова, чије су камене базе откривене током археолошких радова.

На основу досадашњих истраживања реално је претпоставити да се испред северне, главне фасаде трпезарије првобитно налазио зидани трем.

ИСТРАЖИВАЧКИ И КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

Оснивањем савремене службе заштите, манастир Ресава (Манасија) је због својих историјских, архитектонских и уметничких вредности стављен под заштиту као споменик културе од изузетног значаја. Тада су започети и први истраживачки и рестаураторски радови.

У периоду од 1956. до 1964. године, под руководством проф. Слободана Ненадовића, извршена је обнова јужне фасаде и препокривање храма, рестауриран је мозаички под у припрати и извршено бојење унутрашњих површина зидова без живописа. Чишћење зидног сликарства обавио је Бранислав Живковић, сликар – конзерватор. У цркви су извршена сондажна истраживања ради прикупљања података о њеним темељима. Установљено је да у наосу постоје два пода, што је указивало на наслојавање и потребу за систематским археолошким истраживањима.

Тада су сондажно испитани остаци средњовековне трпезарије, те је утврђено да се под ове грађевине налази на око 1,5 m испод данашњег терена. Зидови трпезарије су зато само конзервирани у затеченом стању.

Обимни радови изведени су и на Деспотовој кули, која је после уклањања великих количина шута делимично обновљена. У њеној унутрашњости, у нивоу међуспратних таваница урађене су дрвене галерије, а на шетној стази изведен је плитки четвороводни кров.

Када су заштићене најзначајније грађевине приступило се санацији манастирског утврђења. По пројектима арх. Ивана Костића извршена је конзервација појединих кула и бедема, уз делимичну обнову неких елемената одбране.

Тада су обновљени и камени оквири прозора цркве, али без клесаног украса. Наос цркве је препокривен оловним лимом, а кровним површинама враћен је првобитни облик.

Седамдесетих година прошлог века, због изградње новог конака, под руководством археолога Часлава Јордовића, извршена су истраживања у источном делу порте, а затим и неопходни радови на бедему, као и околним кулама. Слични радови изведени су затим и на северној страни порте приликом изградње гостинског конака.

Захваљујући високом степену очуваности кула и бедема, као и поузданим материјалним подацима, радова на обнови утврђења настављени су последње деценије прошлог века. Прво је потпуно обновљен спољни изглед донжона, а затим су настављени радови на обнови суседних кула и бедема, у правцу капије.

Радови су подразумевали обнову свих елемената одбране, пре свега одбрамбених балкона – машикула, и шетних стаза оивичених парапетом са зупцима. Извођење ових радова је у току.

Радови на обнови манастирске цркве настављени су 2005-06. године када је изведена делимична обнова западне фасаде припрате. Највећи део обновљен је – према очуваним подацима – блоковима пешчара, а остатак грађевине презентован је у складу са познијим обновама. Након изведених археолошких ископавања, у наосу цркве је изведен нови под на нивелети оригиналног, а на основу малог броја сачуваних фрагмената постављена је идеална реконструкција каменог иконостаса.

Иконе дрвеног иконостаса које су насликали Милија Марковић и његов син Никола конзервирали су сликари Републичког завода за заштиту споменика културе и данас су у првобитном сјају презентоване у припрати манастирске цркве.

Трпезарија, по завршетку археолошких истраживања

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Манастирски мир Ресаве нарушила је екипа археолога Републичког завода за заштиту споменика културе 2005. године када су започета прва систематска археолошка истраживања. У протеклих девет година истражени су црква, здање средњовековне трпезарије, већи део манастирског дворишта, а ван њега започети су и радови на откривању скривеног пута.

Према истраживачком програму у наосу цркве систематска археолошка истраживања обављена су у јесен 2006. године. Један од главних циљева било је дефинисање гробног укопа уз јужни зид западног травеја. Тај простор према досадашњим сазнањима о фунерарној пракси у средњовековној Србији, без изузетака био је намењен за сахрањивање ктитора. Место деспотове сахране представљало је вековну дилему. Од 16. века до данас, изнето је мноштво претпоставки. Недоумице о месту деспотове сахране често су продубљивале и грешке које су се поткрадале у преписима, а и преносом народних предања. На основу резултатата до којих се дошло археолошким ископавањима у манастирском храму и чињенице да су они у апсолутном сугласју са историјским подацима, те према нашим сазнањима о ктиторским гробницама у средњовековној Србији, можемо недвосмислено закључити да је у западном травеју цркве манастира Ресаве, у гробној конструкцији уз јужни зид откривена гробница

Гробница деспота Стефана Лазаревића, 1427.

са земним остацима, ктитора – деспота Стефана Лазаревића. Ово мишљење потврђују и резултати обављене антропошке, и у нашој археолошкој науци по први пут примењене ДНК анализе. Тиме без сваке сумње можемо констатовати да је разрешена вишевековна недоумица о месту деспотове сахране.

Археолошка истраживања 2006. године обављена су и у припрати манастирске цркве. Истражено је гробно место у њеном југоисточном углу, које је последњих деценија уносило велику забуну у настојањима да се дефинише где је деспот сахрањен. Откривене су и истражене две зидане гробнице, млађа датована у 18. и старија у 15 век. Према историјским изворима реално је претпоставити да је у старијој, данас презентованој гробници, сахрањен Калојан Русота, личност са значајним утицајем на двору деспопта Стефана Лазаревића али и Ђурђа Бранковића.

Гробница у припрати, 15. век

Унутар монументалног здања средњовековне трпезарије археолошка истраживања обављена су 2008-09. године. Констатована три стамбена хоризонта, датована у 15, 16. и 19. век у многоме су помогла да се јасније сагледају сва страдања, посебно највеће, 1458. године када је манастир горео, али и обнове Ресаве. Уједно су потврђене и до сада предпостављане намене приземља и спрата. Приземље овог здања користило је за чувања намирница и хране , а спратни простор за обедовање.

У непосредној близини западног зида средњовековне трпезарије откривене су три, међусобно повезане калотасте пећи. Реално је претпоставити да су у питању јединствене занатске пећи на нашим просторим. Њиховим открићем посведочена је изузетно жива занатска и привредна активност манастира током 15. и 16. века.

Систематска археолошка истраживања, до првобитне нивелете, у континуитету се обављају и у манастирском дворишту. Истражена су два објекта уз северно лице манастирског бедема, за које можемо са доста поузданости констатовати да су саграђена у време турске обнове, после 1458. године. Од посебног значаја су резултати археолошких истраживања у југозападном углу и јужном делу манастирског дворишта. На том простору откривени су добро очувани остаци велике фуруне и манастирске кухиње, која је по важности за живот маснастирске заједнице

Калотасте пећи, 15-16. век

Трпезарија, првобитни под, 15. век

Средњовековна манастирска кухиња са фуруном

одмах после цркве и трпезарије. Према димензијама и очуваности откривена кухиња са великом фуруном спада у за сада једино познате грађевине ове врсте на просторима средњовековне Србије.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ НАЛАЗИ

Поред изучавања и заштите остатака архитектуре, за потпуније сагледавање начина и организације манастирског живота неопходно је систематски проучити и покретне налазе, који представљају неодвојиви део његове свакодневнице.

Кухињска керамика, 15-16. век

Појасна копча, 15. век

Међу бројним покретним археолошким налазима из манастира Ресаве можемо издвојити неколико целина, које се међусобно разликују по намени, али и материјалу од кога су израђени: печена земља, бронза, гвожђе, кост, камен, стакло. По бројности најзаступљеније су посуде израђене од печене земље, разноликих димензија, профилације и орнамнтисања, међу којима према намени можемо издвојити: посуде за припремање хране (лонци, црепуље, вршници), посуде за служење хране (зделе, тањири, ибрици,бокали), техничку керамику (пећњаци, водоводне цеви).

У великом броју откривени су и разноврсни предемти израђени од гвожња, међу којима можемо издвојити оруђа за обраду земље, предмете за свакодневну употребу и грађевинске елементе. Али у знатном броју су присутне и занатске алатке попут: ковачких, за обраду и обликовање коже, камена, дрвета.

Коштана апликација, 15. век

У манастиру Ресави најмалобројније су заступљени примерци оружја, делови опреме ратника, накит, луксузне стаклене посуде и предмети коришћени током богослужења.

Посебно место међу покретним налазима припада деловима камених украса, који су некада декорисали ентеријер цркве, њене фасаде или друге објекте манастирског насеља.

Истовремено са археолошким истраживањима вршена је конзервација откривених делова архитектуре али и бројних покретних налаза. Тако је данас конзервирано преко 450 предмета од гвожђа, бронзе, кости, и рекоструисано је преко 140 посуда од печене земље и стакла.

Трпезна керамика, 15-16. век

Царске двери, 19. век

Издавач:
Завичајни музеј Јагодина

Главни уредник:
Зоран Петровић

Аутори изложбе:
Марин Брмболић
Драгољуб Тодоровић
Смиљана Додић
Катарина Лазаревић

Аутори текста:
Марин Брмболић
Драгољуб Тодоровић
Гордана Симић

Конзервација иконостаса:
Соња Послушни

Конзервација покретних налаза:
Владимир Кецман

Фотографије:
Документација Републичког завода
за заштиту споменика културе Београд
Милосав Брајковић

Дизајн:
Ђорђе Филиповић

Штампа:
Папир комерц Јагодина

Тираж:
300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

726.54:271.222(497.11)(083.824)

МАНАСТИР Манасија : шест деценија истраживања и заштите / [аутори изложбе Марин Брмболић ет ал. ; аутори текста Марин Брмболић, Драгољуб Тодоровић, Гордана Симић ; фото Милосав Благојевић ; дизајн Ђорђе Филиповић]. - Јагодина : Завичајни музеј, 2014 (Јагодина : Папир комерц). - 20 стр. : илустр. ; 22 cm

Тираж 300

ISBN 978-86-85065-24-8

а) Манастир Манасија - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 207000076